

LENGYEL MENYHÉRT ADY-LÁTÁSA

Adytól – Adyig

Naplójegyzet: New-York, 1921. I. 22. „Ma egy friss 'Nyugat' jutott el hozzám. Nagyon meghatott. Hogy tűzvész és vízaradás, fizikai s lelki kínok, zuhanások és átalakulások között, egy tönkrement ország romjai felett ez a kis csoport milyen meggyőződéssel csinálja tovább az Irodalmat. Meg vannak szentelve, mert Ady Endre közöttük nőtt fel.”

Amerikai Napló-jában összegezte így a férfikora legjobb éveit élő Lengyel Menyhért írói léte értelmét. A századeleji magyar irodalmi megújulás e jeles képviselője ugyanis egyáltalán nem volt az, aminek a hálátlan és oly rossz emlékezettel megáldott közvélemény – már aki egyáltalán tud még róla – számontartja. Ez a legenda Lengyelt a dráma-exportőrök közé sorolja be. Holott itt sem lehet szimplifikálni. Hiszen Bíró Lajos például a három-négy legjobb magyar politikai újságíró és irodalomértő egyike, s Molnár Ferenc legcsináltabb darabjaitól sem lehet megtagadni az irodalmi fogantatást. Természetesen ez nem akar holmi rehabilitáció lenni. A *csodálatos mandarin* librettistájának nincs is erre szüksége . . .

Pályakezdete a magyar lelki reneszánsz egyik legrokonszenvesebb vállalkozásához fűződik. Hevesi Sándor fedezte fel a már több színházat eredménytelenül megjárt darabjával, az ibseni problematikájú *A nagy fejedelem*-mel. Az éltető hazugság szimbóluma ez a nagy fejedelem, akit még a dinamit sem pusztít el. Lengyel hőse, a professzor egy életet szánt a nagy fejedelem rajongott figurájának idealizált magyarozatára, amikor egy új felfedezés élete munkáját dönti romba: a nagy fejedelem – feudális zsarnok volt, aki alattvalói vérével jegyezte fel gázságait. S itt lép be az ibseni problematika, amit Ady oly gyakran idézett épp ebben a korai periódusában: hogy ti. miért nem szerették a kortársak igazán Ibsent: „Ibsent csak rettenve bámulta a mai ember. Megkoszorúzza és hazugnak hazudta. Megérezte, hogy Ibsen veszedelmesebb mindenkinél, ki Spinóza óta Tolsztojig élt. 'Gyalázatos, aki el akarja venni kicsi kedvünket is.' — Óh, értem most már, hogy Ibsen nem kell Párizsnak s a latin Délnek — Hilda vagy a Múza szól a germán Solnessekhez: — Építetek szédítő tornyokat. Kijátsátok az élet fülébe, hogy nyomorult.” (*Ibsen és Mistral*, 1906. Párizsban és Napfényországban, Sajtó alá rendezte: Földessy Gyula, 1949.)

Ezt kiáltotta kortársai fülébe *A nagy fejedelem*-mel a pályakezdő Lengyel Menyhért is. Így aztán miközben a professzort családja és környezete próbálta jobb belátásra bírni — az éltető hazugságot vállalni, hisz mindenki ezt teszi, — ő ennek az életfelfogásnak a nagy fejedelemben testet öltött szimbólumát akarta megsemmisíteni s közben maga pusztult el: *A nagy fejedelem*-nek szánt dinamit őt pusztította el.

S mindehhez a keretet — amire céloztunk Hevesi Sándor nevének említésével — a Thália adta meg, 1907 tavaszán. A Thália, amelyet a Solness színrevitele alkalmából Ady ünnepelt a Budapesti Naplóban, s amelynek értelmét hivatalos megszüntetése után a Nyugat első évfolyamában Lengyel Menyhért így fogalmazta meg: „Az ideai színházi életet hiányosnak érezzük, — valami kiveszett belőle, valami elmaradt. Nem fogunk túlzásokba csapni — ezt a veszteséget nem sokan érezték, csak azok, akiknek szükségük volt erre a színfoltra, erre a törekvésre, mely hitet keltett bennük a színpad iránt. Voltak, akiket csak ez az egy vékony szál fűzött a magyar

színháztáshoz, melyet bizonyára kissé igazságtalanul, igen alacsonyrendűnek ítélték — és egyre többen voltak, akik a pártos emberek hevével inkább az ügyért és a törekvésért lelkesedtek . . .

. . . a Thália nem halt meg: nyakán viseli ugyan a fojtogatás nyomait, de él, léleklizik, s Pestről számüzetvén, kis vidéki városokban barangol . . . tovább csinálván nagyszerű csodáit: meggyöngült erővel — mert a legjobb tagjait sietve ragadták magukhoz a nagy színházak — Nagybecskerekén, Békéscsabán és az Isten tudja hol, merre közönséget vonz a Vadkacsához, Nórához, Mária Magdalénához.”

Miután koronatanúként így elevenitette fel az ő darabjának is hajlékot, színpadot adó színház történetét és igazi helytállását a létében megtestesült értelméért — az új magyar színházi kultúra, a magyar Théâtre Libre, a budapesti Művész Színház, a kissé költőien átértelmezett magyar naturalista színháztáshoz — milyen gúnyosan hangzik Lengyel összefoglalása a túloldal érveiről: „Csodálkozva olvassuk, mi több, egészen szavahihető forrásokból halljuk, hogy nagy közönségük és rengeteg sikereik vannak, holott ajkbiggyeszten mondták itt rájuk, hogy a budapesti közönségnek csak egy finnyás és túlművelt rétege merő kuriozitásból pártolta őket . . . A harcos kis csapat guerilla hadjáratot folytat, mert kell-e véresebb vágás annál, hogy nekik a Vadkacsára Nagybecskerekén van publikumuk, holott a pesti jeles színházi szakérők az egész szezonban nem mernek egy Ibsen-előadást kivágni, nyilván a nem értéstől való komikus félelmükben.”

Mindez még csak polémia volt. A *Thália értelmét* így összegezte Lengyel Menyhért: „Ha a Tháliának más hivatása nem lett volna, mint az, hogy a maga becsületes törekvéseivel eleven lelkiismerete legyen a többi színháznak, s hébe-hóba jelezze, hogy mit mulasztanak azok, akik mindent megtehetnének — . . . — ezért egyedül is minden áldozatot meg kellett volna hozni érte s minden akadályt el kellett volna hárítani az útjából . . . S egy rajongó közönséget tudott nevelni, melynek minden tagja a saját személyes ügyének érezte a Thália dolgát s erre büszke volt.”

Lengyelnek a legszemélyesebb ügye volt a Thália sorsa, hisz művészi keresztlevét itt állították ki. Épp ezért érthető indulata, amely azonban kicsit a szerinte a hatóság előtt könnyen meghunyászkodott Thália-vezetőség felé is vág. Ezért is fejezi be ilyen líraián indulatosan a Thália sorsán tűnődő glosszáját: „S mi — néhány szerelmese a komédiának — gyáván, didegelve s óh egyre lanyhuló érdeklődéssel kérdezzük, mi lesz a vidékre szorult Tháliával? Soha szép, új és forradalmi ügynek nem voltak lanyhább harcosai.” (*A Thália*, 1908; *Indulás*, 1923.)

S hogy mennyire igaza volt amikor arról írt, hogy a Thália voltaképpen a nagy színházak részére nevelt fel egy egész színészgenerációt, ezt tovább vihetjük azzal, hogy magának Lengyel Menyhértnak az útját is a *nagy fejedelem* Thália-beli premierje nyitotta meg alig fél évvel később — egyenesen a Nemzeti Színházba. 1907 őszén mutatták be a *hálás utókor*-t, a *nagy fejedelem* párdarabját. S erre kapta meg azt az ordót, aminél többet fogékony fiatal lélek akkor Magyarországon alig kaphatott. A darabról Ady Endre írt kritikát a Budapesti Naplóba.

Első mondataival az új drámairót karakterizálja. „A Nemzeti Színház észrevett egy keserű, csöndes, derék, bátor, naív, fiatal embert, Lengyel Menyhértet, aki tavaly a Tháliában a *nagy fejedelem*-mel panasolta el azt, amit most a *hálás utókor*-ral panaszol.” Ady is így látta egynek a két korai Lengyel-darabot. S ahogy az ember arcélét felvillantotta — keserű, csöndes, derék, bátor, naív — az máig igaz: az emlékezetes esték a Via Giulián, amelyet 71 késő őszén tölthettem vele együtt, az ő társaságában, bennem is ilyen portrét alakítottak ki Lengyel Menyhértről.

Ady ebben az alkalmi színházi kritikában a még nem is ismert szerzőről — hiszen a *nagy fejedelem* Thália-beli előadását nem láthatta, akkor még Párizsban volt — olyan érzelmi azonosulással írt, ahogy csak a hozzá igazán közelálló kevesekről: „Szeretnék annyi szeretettel írni Lengyel Menyhértről, amennyivel az ember életmentőknek s egyéb mártiroknak tartozik. S annyi keserűséggel, amennyi őt elfutja, a csöndes és tűnődő embert, mikor az életre s az emberekre gondol” — vallja meg nyíltan.

Kritikájának hitelét azzal is csak erősíti, hogy összefoglalja a rossz indulat szavait is: „Fogják mondani, de nem igaz, hogy Lengyel Menyhért szalmát csépel s nemcsak művészietlen, de tudománytalan is. Azonban a Nemzeti Színház színpadáról hallani még idélen jajgatásokban is lappangó, titkolt, nagy, bűnös fájdalomkaint, nemes esemény” — hozza fel a darabbal szemben felhozható kifogások mentségére mindjárt előljáróban.

„Magyar a darab, elsősorban magyar, ezt a nincs máskéntet nálunk hangsúlyozni kell. S hogy Shaw-tól, Ibsentől Clemenceau-ig bánatos bábjátékok készültek már bőven a Lengyel Menyhért problémáiról, ez nem baj.” Az újabb képzeletbeli vita a darabbal szemben felhozható ellenérvekkel szemben horizontot táró esztétikai igazság megfogalmazására ad alkalmat Adynak: „Az igazi témák a nagyok és közönségesek s az igazi írók szeretnek és tudnak ezekről újat mondani.”

Ezt is lefordítja a korabeli magyar valóság nyelvére, hogy mindenki értse, mire is gondol: „Az aránytalanságok élet és boldogság, a lehetetlenségek valóság és kigondolás között sehol se olyan nagyok és bizarrak, mint a félkultúrájú Magyarországon.” S kritikájának következő soraiból megfigyelhetjük, hogyan bontakozik ki a pályája első csúcsein járó költő önportréja, aki már megírta az *Új versek*-ben *A magyar Ugaron* ciklusát, s most gyűjti kötetbe a *Vér és arany*-t, amelyben ott van *A magyar Ugaron* pár ciklusa: *A magyar Messiások*. „Lengyel Menyhért hőse, akit egy kicsit Pulszky Gusztáv, egy kicsit Péterfi Jenő árnyéka kísér sok más hazai árnyékkal együtt, elbukik, mert újítani akar. Eltiporják; a felesége, a kollegái, az elvtársai, a tömeg, a publikum, a közvélemény, a kormány. Szalad, szökik az öngyilkosságra s valahol Szicíliában az Élet kedvesen szól hozzá, a Nap ráragyog s eldobja a revolvért. Ott marad, ott él, mialatt ebbén a Temető-országban nagy embert csinálnak belőle, a halottból. Az ő reformeszméi, az ő álmai hágcscók lesznek azok számára, akik őt a halálba kergették. Műveit díszkiadásban adják ki, emléktáblával jelölik meg a házat, ahol lakott. S ő viszsza jön váratlanul négy év múlva, mert egy asszonyt hagyott itt, nem a feleségét. Egy asszonyt, akit egyedül sajnál viharos és hazug múltból és egy gyermeket, aki az ő szökése után született.”

S ha eddig a kor magyar valóságára oly merész költői leleményű szimbólumokat megalkotó költő vonását ismerhettük fel Ady kritikájában, úgy a következő sorokban ráismerünk a kor morálját merészen faggató Adyra is: „Ibsen-ember lett közben belőle, aki hol jár már az ő régi elveitől. S új pogány lett belőle, aki egy Botticelli-kép előtt mindent elfeled. Itthon megalázhatná, összetörhetné ellenségeit, de nem teszi. Megalkuszik velük, elviszi magával szeretőjét és gyermekét. Visszamegy — élni Szicíliába, mert az emberek kevés helyen élnek, de olyan barbárul sehol se negligálják az érdemes élést, mint itthon.”

Íme, kritikájának utolsó mondatában így kapcsolódik össze a kettős gondolati szál. Ady írásának a hitelét csak növeli, hogy kifogásait sem rejti véka alá. Hogy ti. mint a legtöbb első darabos szerző, Lengyel is mindent el akar mondani darabjában, „emiatt csetlik-botlik, bántó szavakat kölcsönöz stilizált novellákból, vezércikkekből, szimbolista versekből és szociológiai tanulmányokból. Láthatólag vigyáz magára, nehogy olcsó embernek, hatásvadásznak lássák s éppen ávval bűnhődik, amivel bűnözik.”

De a lényeg mégsem ez Ady szemében, hanem az, hogy ez a Lengyel darab mégis esemény: társadalmi és kulturális forrongásunk nagy bizonyítéka. S ahova kifuttatja írását, az a gesztus egyszerre vall a meleg szívi emberről és a progresszió okos harcosáról:

„Mi pedig nem tudunk jósolni, csak egyet tudunk. Ez a Lengyel Menyhért, ez a keserű, csöndes (túl csöndes), derék, bátor, naiv, fiatal ember — erős ember. És nekünk ma, amikor fel akarjuk borítani azt a lakmározó ronda asztalt, melyhez csak kiváltságosak ülhetnek Magyarországon, minden erő nagyon becses.” (*A hálás utókor*. Lengyel Menyhért színjátéka.) BN. 1907.)

S hogy mennyire a darabot és szerzőjét akarta premier planba állítani, tanúsítja, hogy cikke sokkal inkább kis portré, mint színikritika.

Hatvany Lajoshoz írott levelei Lengyel Menyhértet a kor irodalmi életében is okosan orientáló embernek mutatják. Így Ő az, aki a duk-duk-affér kirobbanása előtt egyik Hatvanyhoz írott levelében mintegy previzionálja azt: „Ady – Ambrus ügyben én inkább az Ady pártján állok, annál is inkább, mert a dolgok titkos motívumait jól ismerem. Ambrus évekig szidta Adyt, s nyíltan utálta – az ilyesmi megszokott maradni a fogékony költői lélekben, s alkalmilag kitör s eget kér. Másrészt ebben a dologban – az érzésem szerint – Adynak több igaza volt, mint Ambrusnak, kinek cikkétől nem voltam túlságosan elragadtatva. Hogy Ady éppen Ön ellen írjon – azt képtelenségnek és lehetetlenségnek és kizártnak tartom, nem is fog megtörténni. Az megtörténhetik, hogy Nyugat-éktől elpártol, s a Petőfi Társaságba menekül – de ez nem más, mint egy kétségbeesett lélek vergődése, aki érzi, hogy neki nem sok keresni-valója van már itt –, tehát mindent ki akar próbálni, s vakon veti bele magát mindenbe, ami előadódik.” (1908. nov. 13.) Ady duk-duk cikkének valóban ez volt a lelki háttere, s ha nem is szerencsés formában – és főleg nem megfelelő fórumon – olyan élő kérdéseket feszegetett, amelyek a fiatal irodalom igazi nagy ügyei voltak. (Részletesen l. erről Ady E. c. könyvem, Bp. 1966. a duk-duk ügyet tárgyaló fejezetét.)

Így volt Lengyel Menyhért Ady legintelligensebb és pályája egészét tekintve, legkonzekvensebb híve az irodalmi életben való feltűnése szinte első pillanatától fogva.

S ami mindennél is sokkal fontosabb: Lengyel publicisztikájában Ady lírájának néhány nagy témáját is megtaláljuk.

Lengyel ugyanis nemcsak drámaíró volt. Ezek közül is kiválik négy-öt: *A nagy fejedelem* és *A hatás utókor* mellett a *Sancho Pansa királysága*, a *Fatusi idill* és a minden felhozható ellenérvvel szemben mégiscsak fontos *Tájjun* (a Nyugatban Kaffka és Móricz üdvözölték). Maga mondja el a Nyugat Osvát-számában, hogy a nagy szerkesztő biztatására kezdett Figyelő-t, könyvkritikát, színházi beszámolókat írni a Nyugatba. Így alakulnak ki műfajai is: a szinikritikus, a kitűnő irodalomértő publicista, akinek szavára oda kell figyelni, akár Kaffka *Színek és évek-jéről*, akár Bródy *Tanítónő-jéről* ír. (Csak a Nyugatban közel száz ilyen műfajú Lengyel-írás található.) S így jelentkezik majd a háború alatt az *Egyszerű gondolatok* publicistája, aki már az újságírói pennát legtehetségesebben forgató kortársai – Ignotus, Biró Lajos s néhány más – mellé állítható.

Az Isten-probléma publicisztikus megfogalmazásakor Ady maga is egy Nyugat-beli Lengyel Menyhért-cikkhez kapcsolódik. Amikor Gide *La Porte étroite*-ját glosszázta, az első között fedezve fel a vele szellemi indíttatásában oly sok rokon vonást mutató fiatal hugenottát a magyar publikumnak, így írt:

„Lengyel Menyhért megírta már itt egyszer, hogy az Isten egyre ünnepeltebb valaki lesz mostanában. André Gide új könyve, a *La Porte étroite* szintén ezt a nem tegnapi óta figyelt jelenséget igazolja. A dogmatikus vallások egyházi és világi papjai komikusak az ő jajgatásaikkal. Való dolog, hogy az ő vallásaikkal egy kis baj van, s az ő Isteneik kezdenek megfakulni. De annyi religió, igazi Isten-vágy még nem élt az emberi civilizációban, mint ma. Borzasztóul szeretnők igazi alakjában meglelni az Istent, s az írók természetesen türelmetlenebbek és idegesebbek a keresésben, mint a filozófusok”. 1910 elején vetette papírra e sorokat, amikor már két kötetében is – *Az ilés szekerén, Szeretném ha szeretnének*, 1907 vége, 1909 – külön ciklusba gyűjtötte az Isten-problémán töprengő verseit: gondolati-filozofikus költészetének nagy remekléseit. Elég csak az „*Ádám, hol vagy?*”, az *Álmod, az Isten s A Sion-hegy alatt* címűekre gondolni. S pár hónapos dacos hallgatás után már készülődött *A minden-titkok verseiből*, benne a ciklus: *Az isten titkai*.

Amire Ady utalt, Lengyel Menyhért Figyelő-je *Isten* címmel a Nyugat induló évfolyamában jelent meg. „Isten megint aktuális. Nem a tömeg, sem a tudósok, és filozófusok Istene, hanem a művészeké és költőké, az egyetlen, az örökkévaló.” Íme két év távlatából is így folytatta Ady egyenesen Lengyel gondolatait. „A forró és mélységes líra, mely minden hitnek az alapja, újból felbuzog a lelkek mélyén és mindenfelé megértéssel találkozik. És az Isten keresésének

ez a lírája más, mint az, mikor kivénült költők lettek 'reakcionáriusokká', — disztingvál Lengyel. — Ezekon neveltünk."

Király István Ady-könyvében részletesen elemezte Ady istenes lírájának korhátterét (Az *eltévesztett küldetés: Ady Erdre istenkeresése* c. fejezetben, II. köt. 371—445.). A vajúdó, átalakuló világ moráljásai közé tartozott az a krízis is, amiről Ady írt. Míg egyfelől készülődött a forradalom, a lelkek egy részében hódított az idealizmus. A *Sion-hegy alatt*-ban Ady fogalmazta meg a kor emberének tragikumát:

...
Lámpás volt reszkető kezemben
És rongyolt lelkemben a Hit
S eszemben a régi ifjúság:
Éreztem az Isten-szagot
S kerestem akkor valakit.

...
Ráncos, vén kezét megcsókoltam
S jajgatva törtem az eszém:
„Hogy hívnak téged, szép öreg Úr,
Kihez mondtam sok imát?
Jaj, jaj, jaj, nem emlékezem.”

...
„Csak nagyszerű nevedet tudnám.”
Ő várt, várt s aztán felszaladt.
Minden lépése zsoltár-ütem:
Halotti zsoltár. S én ülök
Sirván a Sion-hegy alatt.

Az új természettudományos világnézet most fogalmazódik, még uralkodó Spencer ma már kissé túl optimista evolucionizmusa, s ugyanakkor a kor embere érzi, hogy vulkánon él: Bosznia anektálásával a Monarchia 1909-ben csaknem kirobbantotta a háborút. Csoda-e, ha a költők, akiknek nem az a dolguk, hogy kiutat mutassanak, programot adjanak, hanem hogy kérdezzenek, sirályszerű érzékenységgel reagáltak minderre. Ekkor írta Gorkij a *Gyónás-t*, s ekkor vitatkozott a forradalom győzelmében az apály idején is konokul hívó Lenin a machistákkal.

„Persze, hogy a költők érzik meg először — írja szépen Lengyel Menyhért is —, de majd utánuk fognak jönni a többiek mind s új megállapítások lesznek, új érzések, és új hitek — sokkal gyorsabban, mint gondoljuk.

Jelek mutatkoznak bőven, hirdetések vannak, még most is inkább belőlről fakadók, melyek az új érzésáramlatok elkövetkezését csálhatatlanul mutatják. Ilyenkor leszünk bizalmatlanok a lázító biztonsággal terjeszkedő $2 \times 2 = 4$ emberek tudománya iránt s szenvedelmes haragra ingerel bennünket a korlátoltság, mellyel ezek az emberek a világ minden dolgának végére járnak. Ezek nagyszerű törvényeket tudtak az ember származásáról, a társadalom fejlődéséről, ezek mindent képesek megmagyarázni és van hozzávaló szemtelenségük, hogy bekerítik a tudás határait.”

A legpontosabb kortársi látélet Lengyel írása, s mivel bevallott célunk a publicista — esszéista Lengyel felfedezése, ezért is szólaltatjuk meg legfontosabb passzusával (az egészet kellene ide írunk !). Nemes indulattal záporoztatja kérdéseit: „Honnan veszik a hozzávaló megnyugvást és bátorságot, mikor mi rettenetes öntudattal nézünk keresztül az életen, és százszor is elkiáltjuk a kérdéseinket, melyek belevesznek a semmiségbe és nem érkezik rájuk válasz sehonnan. És csapzott fejjel nézünk bele a világba, a nagyszerű törvényszerűség és értelmetlen zagyaság e furcsa keverékébe, s mivel semminek a végire járnunk nem tudunk s odavagyunk a

csodálkozástól, melyet egy szál virág, vagy egy állat látása idéz fel bennünk, s mert mindegyiknek a létezése, életrendelése és kifejlődése majd csak olyan titok, mint a saját magunké — fogalmaz agnosztikusan —, utoljára is elfáradunk és átadjuk magunkat a belső lírának, mely megnyugtató folyamként fakad fel bennünk:

Oszlik lelkemnek barna gyásza:
Nagy, fehér fényben jön az Isten,
Hogy ellenségim leigázza.

Igen, ilyenkor ír Ady Endre gyönyörű verseket az Istenről, ilyenkor hagyjuk el a pozitívistákat s kezdünk a metafizikusok felé vonzódni, ilyenkor kell a színpadra szín, sejtés és hangulat a jó öreg lármás és akciós drámákkal szemben, ilyenkor kell az irodalomban halvány, ezüstös veretű stilművészet, a vaskos illusztrációk helyett finom vonaldiszítés, a gyógyászatban Freud, ... a politikában a hitbuzgó Apponyi stb. — hiszen ez mind roppant törvényszerűséggel függ egybe.”

Ime, ilyen pontosan értette az új idealista hullám összetevőit Lengyel Menyhért. Az Apponyira való ironikus célzással a politikaiakra is utalt. És ismét csak hová — milyen társadalmi értelemben is bizakodó távlatok felé — futtatja ki remek glosszabeli tünődését: „Hogy ez reakció volna, kifáradási tünet — egészségtelen jelenség? — kérdezi maga is. — Talán. Mintha ezek a gyötrődések és szenvedések, a biztos alapok elhagyása s új hit után való lázas kutatás, a kétségbeesett Isten-keresés, a titkok fátyola mögé való bebújni akarás, a nagy belső sirás, az életfa alatt’, mégis átfinomítanának bennünket s képessé tesznek majd új, magasabb rendű és persze egészséges életfelfogás befogadására. Ez a szenvedő, kereső és nyugtalan korszak, amelybe máris kötésig benne vagyunk s amelyben lázas álmú próféta költők sirámai zengenek fel, nagyon produktív lesz.” (Lengyel M.: *Isten, Ady: Az Isten az irodalomban*, Nyugat, 1908., 1910, 10.)

Soha okosabb magyarázatát az ún. dekadens korhangulatnak! Itt most csak utalhatunk rá, hogy az Isten-problémán túl megfogta Lengyel Ady életmámoros-költészete is. Megkockázatom, hogy még *A csodálatos mandarin* mindent legyőző életereje — és az, hogy csak a szerelmi beteljesülés után tud meghalni — is Ady Élet-Halál-Szerelem-lírájával rokon. Egy mondat *Amerikai Napló*-jából. „Milyen halhatatlanul érezteti ezt az örök nagy életigenlést a mélyen pesszimista Ady a ‚Vezeklő vigadozás zsoldára’-ban.” A következő napi bejegyzés — most Bartókról: „Egyszer Budapesten Bartók Kékszakkállú hercegét hallgattam, ezt a kristálytisza remekművet, melynek egész előadása alatt az alpesi levegő frissességét éreztem, ... olyan villamos feszültségben tartott, amelyet soha nem éreztem színházban ...”

Lengyel Menyhért nemcsak Ady metafizikus költészetéért lelkesedett. Volt egy nagy pillanat, a világháború első éveit voltak ezek, amikor az *Egyszerű gondolatok* sorozatának íróját, a konzekvens antimilitaristát politikailag is Ady közvetlen közelében találjuk. S ahogy Ady életművében egységben volt transzcendens és nagyonis evilági forradalmiság, úgy Lengyel Menyhértet is Ady életigenlő lírája is befolyásolhatta, amikor olyan indulatos szavakkal kelt ki az élet háborús meggyalázói ellen. S a konzekvens antimilitarista jelzõt mindjárt meg kell toldanunk egy másikkal: a következetes moralista. Ez az egész századeleji nemzedék a nagy oroszokon nõtt fel. Dosztojevszkij tanítása, hogy *mindenki jeltõs mindenkiért*, ott munkál Ady költészetében csakúgy, mint Lengyel háborúellenes, antimilitarista publicisztikájában, az *Egyszerű gondolatok* lapjain.

Az értelmiségi lét felemelő szépsége és fájdalmas gyönyörúsége, hogy mindig a végsõ dolgok aspektusából nézi az életet és mindent intellektuális szinten él át. Az a sokk, amely az európai intelligenciát 14-gyel érte, amikor a humanizmus legnemesebb eszméi pillanatok alatt degradálódtak és megmutatkozott az ember igazi arca: a szép ember-fenevad! Nincs szörnyûbb, félelmetesebb erõ, mint a megszervezett emberi közösség. Ezt sugallhatták azok a rettenetes

14-es nyárvégi, őszi hónapok, hiszen ez a nemzedék az Édenből bukott a Mélybe. A Belle Epoque béke-igézetében-bűvöletében nőtt fel ez a generáció és még egy Ady is, aki pedig már 1905-ben leírta, hogy halottnak hitt ideáért vértengerek folynak még Európában — a nacionalista szenvedélyeket kellő ürüggyel mindig fel lehet szítani — kissé túlzott lelkesedéssel üdvözölte A nagyranőtt Krisztusok-ban a diadalmaskodó technikát: „... ez az egész nemzedék ... amelyik még, mint egy álmot, felidézni képes a háború előtti világképet, mely az egyéni szabadság, a szabad árucserre, az egyre fejlődő nemzetközi forgalom szelíd ütemében kezdte egyre jobban összeforrasztani teremtő munkában az egész földkerekséget” — emlékezett később fájdalmas nosztalgiaiával Lengyel Menyhért is. Annál fájdalmasabb volt a csalódás.

Adynak az Embert ért gyalázat ellen tiltakozó remeklései — *Ésaiás könyvének margójára*, *Tegnap tegnap siratása* — mellett említhető az *Egyszerű gondolatok*, a magyar pacifista publicisztika legszebb, legnemesebb sorozata 1914–16 között. A háborút nem lehet megszokni, írta mindjárt első jegyzetét fölé (14. dec. 16) „Olyan abszurd, olyan lehetetlen gondolat, hogy emberek milliói lövöldöznek egymásra ... hogy egy óriási téli vadászat folyik, melyben nemcsak a hajtók emberek ...” Ezt a nemes humanista hangot, attitűdöt nyugtázta Ady *A bepanaszolt élet* című glosszájában: „Istenem, hiszen Ignotus, Jászi, Hatvany, Biró Lajos, Lengyel Menyhért s valamennyien, kik még a háború előtt voltak, az embert csak meggyötörni tudják. Éppen úgy, ahogy én is csak ezt tudhatom mívelni velük, ha olykor írok s pláne, hogyha írhatnak.” Névsorában — Ignotus kivételével — az antimilitarista publicisztika legjobbjai vannak együtt, s Ady természetesen a háborús cenzurára utalt. „Lengyel Menyhért volt az első, aki mert nyíltan és bátran félni a háborútól, borzadni minden tünetén ...” jegyezte fel Nagy Lajos is kortársi tanúként (Nyugat, 1918) az *Egyszerű gondolatokról*. De Juhász Gyulát is idézhetjük, aki arról írt egy helyt, hogy Lengyel Menyhért az *Egyszerű gondolatok* egyes helyein igazi swifiti szatírával ostromozta a háború bűneit.

Sőtér István sokfelé indítást adó munkásságában a második világháború nehéz napjaiban fogalmazta meg az Ady-mű korszerű értelmét és beszélt az Ady-kép változásairól is.

Lengyel Menyhért Ady-képünket a Nyugat 1909-es és 19-es Ady-számaiba írott cikkeivel, megfigyeléseivel gazdagította. Még Ady életében, *Debrecenről Adyig* címmel írt. A vidéki embernek az irodalmi centrumba való felkerülését írta itt meg: azaz Adyról szólva voltaképpen saját útjáról is beszélt. Önérzetesen, a vidékről jött ember rejtettegette kisebbrendűségi érzésével fogalmazott: „Berlinben nem születnek költők — így tartja a német közmondás, magyarban is alkalmazhatjuk: Budapesten sem. Aki nagy költő jött — kevés kivétellel — a vidékről került fel Pestre.” A vidéki város adta életreszóló impressziókat (a kávéház, a színház etc.) veszi számba, s érezhetően ezeknek adja a pálmát a centrummal szemben. Mennyi önérzet volt ezekben a századeleji vidéki fiatalemberekben! Ady is büszke volt rá, hogy Budapest kikerülésével került ki Párizsba. De ugyanígy említhetjük Nagy Endrét, vagy Biró Lajost, akik sohasem felejtették, hogy mit kaptak a magyar progresszió legjelentősebb vidéki tűzhelyétől: Nagyváradtól. „... ha a központ az érvényesülés és kiforrás helye, az első kísérletek, az ébredő álmokkal való viaskodások klasszikus talaja a vidék, mely nélkülözhetetlen lendítő erőt ad, a szent nyughatatlanságot” — fogalmaz a Kassáról jött Lengyel.

A *Ki látta Őt?* címet adta a Nyugat Ady halála után összeállított emlékszámába írott cikkének. S a cím nemcsak az egyik Ady-kötet címének — *Ki látott engem?* — a parafrázisa, de a költő állandó lírai témáját — önmitizálását — érinti.

„Izgalmas és rejtélyes, tragikus és megdöbbentő szinte, hogy az igazi Ady hogy bujdosott a szemek és felismerések elől. Való lényének azt kell elfogadnunk, ami verseiben kifejezésre jutott, hiszen soha őszintébben lélek nem mutatta meg magát s nem volt még emberi hangszer, mely nemcsak szavakkal, hanem csupán zenével kifejezhető zengésekkel annyit tudott volna közölni magáról, mint ő.”

Beszél a barátság problémájáról Ady életében, jellemzi Ady baráti körét, s miután körüljárta minden oldalról ezt az izgalmas, fontos, a költő sok titkára választ adó témát, végkonklú-

zója az, hogy Ady maga volt az abszolút vágy, s miután barátaitól úgysem kaphatott volna olyan hőfokú viszonzást, feloldódást, inkább nem is kísérletezett vele.

Lengyel gondolatait azzal folytathatjuk, hogy ez a költő lényének csak egyik, igaz, szembe-tűnő vonása. Hiszen voltak azért, akik közel kerültek hozzá. Említsük elsőnek Bányai Ele-mért (Zubolyt), Bölöni Györgyöt, de tanúként hivatkozhatunk Biró Lajosra is.

Milyen jól sejtette meg azt is Lengyel Menyhért, hogy leveleiből sem igen tudunk meg majd lényegesen többet a költő privát-énjéről, s hogy „Igaz fró számára kevés feladat annyira komplikált és nehéz, mint egy jó Ady életrajz. Életének külső körvonalalaiból... sok becses vonást lehet összegyűjteni, melyekből úgy-ahogy rekonstruálni lehet majd ezt a tüneményt, — de nehéz lesz megörökíteni az ezerarcú lelket, mely bujdosott s felbukkant megint, mint a fény és árny játéka a természetben...”

Írásait át- és átszövik az Adyra való utalások. New-York, 21. IV. 17. „Csak Adyt felnyitni — milyen zenekar harsog e könyvekben, hogy szivárványlanak e versek az égre, fogják az ember szívét — hogy örvénylik tőlük az életem... versek nyílnak ki... vagy a mi életünk lett teljesebb?... Adyt mindig magával kell vinni az embernek, mint kulcsot élete szekrényé-hez.”

Levél Hatvany Lajoshoz. 1923. febr. Berlin. „Különbén egész nap Adyt olvasom — soha ilyen költő nem volt. Tudja-e, hogy a *Minden titkok verseiben* s az utolsó kötetekben csupa *remek* költemény van egytől egyig... Kész van az Ady-könyv?” — kérdezi —, amelyet aztán ő recenzál a Nyugatban (1924).

Egy másik Hatvanyhoz írott levelében — már Amerikából küldte 1936-ban —, visszatér a hírhedt Toll-beli revízióra. „Kosztolányit emberileg nagyon sajnálom... s épp a múltkor bosszankodtam megint rajta, Adyt olvasván, hogy ez mert revíziót csinálni Adynál, akibe megint teljesen beleestem.”

S ami a legmegrendítőbb, az utolsó Hatvanyhoz írott levél, amely a címzett halála után néhány órával érkezett: „Ady Endre... akihez hasonló nincs a mi korunk világirodalmában, úgyszólván homályban maradt a nagyvilág irodalmi meghatározásában és értékelésében. Milyen szép lenne, ha Maga egy könyvet írna a külföld számára Adyról, akinek legszebb versei is — igen jó fordításokban — megjelennének ebben a könyvben, amit angolul, németül, franciául kellene kiadni.” (1961. I. 1.)

Adytól — Adyig ívelt ez az élet.

A költő legintelligensebb, legjobb, legkonzekvensebb hívei egyikét — s melleleg Bartók librettistáját — mutathattuk be az olvasónak.

A Nyugat első tíz éve — Ady kora — második vonulatának legfontosabb emberei közé tartozott. Adyval az élen, Móriczsal, Ignotusszal, Kaffkával, Nagy Lajossal folytatva, a legjobbak becsülték. Bartók is közéjük tartozott.

Hogy milyen kincseket pazarlunk: Lengyel Menyhérttől közel fél évszázada nem jelent meg kötetben semmi. Holott cikkei, drámái valósággal kínálják magukat.

Meg volt szentelve — hogy magára alkalmazzuk a nyitó napló-jegyzetet — ő is, mert Ady Endre hűségében telt el az élete.